

ІВАН ФРАНКО І СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

...канд. пед. наук: 13.00.01 / Державна академія кадрів освіти. – К., 1999. – 235 с.

7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К., 1999. – С. 43.

8. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. – М., 1991. – С. 12.

9. Ощепкова В.В. Культурологические, этнографические и типологические аспекты лингвострановедения. – М., 1995. – С. 58.

10. Сазонов Б.В. Субъект в процессах нововведений // Нововведения как фактор развития: Сборник трудов. – М., 1987. – С. 84–94.

11. Степанов Н.П. Инновационная гибкость реципиентов и проблемы восприятия нововведений /

/ Нововведения как фактор развития: Сборник трудов. – М., 1987. – С. 68–84.

12. Томашин Г.Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка) – М., 1991. – С. 15–16.

13. Longman Dictionary of English Idioms. – London, 1979. – С. 272.

14. Stevenson D. K. American Life and Institutions. – Stuttgart, 1987. Reprinted by the U.S. Information Agency. Washington D. C., 1992. – P. 57.

15. Room Adrian. Dictionary of Britain. – Oxford, 1978. – P. 57.

Продовження див. у наступному числі журналу №9 (80) 2011 р.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2011

УДК 141(477):821.161.2.09Фра

Михайло Зубрицький, Інститут франкознавства

*Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка*

ІВАН ФРАНКО І СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті аналізуються світоглядні рефлексії Івана Франка над історичним процесом формування української нації, проблемами утвердження нації як сутності. Зроблено висновок, що в ранній період творчості українського Мойсея його світогляд формувався під впливом позитивізму, марксизму та соціал-дарвінізму, хоча пізніше автор переглянув свої позиції з цієї проблеми.

Ключові слова: світогляд, позитивізм, націотворення, соціал-дарвінізм, філософія.

Літ. 15.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Іван Франко належить до найвизначніших філософів-мислителів свого часу, який бачив прийдешнє свого народу, прагнув хоч як-небудь полегшити його долю. Метою запропонованої розвідки є спроба показати українського митця на тлі соціальної епохи, з'ясувати, як у його поглядах відбивалася специфіка українського націотворення.

Зазначимо, що І. Франко був студентом філософського факультету і тому ще з юних літ активно цікавився проблемами філософського бачення суспільних явищ, прагнув пояснити сенс людського буття на тлі епохи. Будучи студентом, І. Франко під керівництвом професора Людвіка Цвіклінського написав реферат “Лукіан і його епоха”, як він її описав у своїх творах, зокрема в “Розмовах Богів”, “Розмовах у царстві мертвих” і в “Морських розмовах”. У цьому ранньому творі проглядаються наукові інтереси та філософсько-світоглядні переконання І. Франка.

Проблему філософської рецепції поглядів І. Франка на суспільний процес можна назвати своєрідним вододілом, який розмежовує історію

української філософії на “дофранківський” і “франківський” періоди.

У таку недалеку “радянську” добу проблемою філософського бачення І. Франком суспільних процесів займалися А. Каспрук, С. Возняк, О. Сяренко, В. Савчук, М. Третяк, а також інші дослідники [1; 2; 3; 8; 9].

Типова оцінка філософських поглядів письменника належить Д. Острянину, який пише: “Як мислитель-матеріаліст Франко намагався поширити свої матеріалістичні погляди і на пізнання суспільного життя. В силу того, що Франко не піднявся до рівня діалектичного матеріалізму, він не зміг послідовно провести принципи матеріалізму в поясненні суспільних явищ, тобто стати на позиції історичного матеріалізму. Проте в його соціологічних поглядах є значні, яскраво виявлені елементи матеріалістичного розуміння історії” [7, 28]. Як бачимо, зразком вважалося єдино правильне марксистське матеріалістичне розуміння історії.

Після здобуття Україною незалежності у наукових розвідках 90-х років можна відзначити діаметрально протилежний принцип розуміння філософсько-історичних поглядів Івана Франка. Наявність численних публікацій із цієї

проблематики (Н. Горбач, М. Готовський, О. Забужко, І. Захара, М. Кашуба, В. Мазепа, А. Пашук, В. Артюх) є нагодою осмислити соціальне підґрунтя філософсько-історичних поглядів І. Франка на сенс історії і роль людини в ній.

У своєму ранньому дослідженні “Лукіан і його епоха” І. Франко, розглядаючи причини занепаду релігійної системи стародавніх греків у I ст., назвав їхні уявлення про вічність, власне про потойбічне життя, досить “хитким і блідим”, що “не задовольняло неосвіченої і твердої натури людей: за страждання в житті, за нестатки й боротьбу на цьому світі обіцяли людям забуття всіх земних справ після смерті” [10, 15]. У цьому юній І. Франко вбачав “найслабший бік грецької релігії”.

Традиційна грецька релігія, явно акцентуючи на земному житті людини, не надавала належного опису значення ідеалу її потойбічного світу, в який вона потрапить після смерті. Пізніше жерці намагалися “подавати більш колоритно” Елізій (у грецькій міфології – рай) і Тартар (пекло), хоч нерозробленість концепції вічності у старогрецькій релігії залишалася її найслабшим аспектом. Єдине, що хоч якимось прикрашало цю концепцію, – наявність і опис летейської води (води з міфічної річки Лети, напившись якої, душі померлих забували про своє земне життя).

Елізій і Тартар у старогрецькій релігії уособлювали, за словами І. Франка, сумну картину блаженства після смерті – картину “такого кінця, до якого людина йде протягом свого життя крізь труднощі, турботи, смуток і біль” [10, 16]. Отже, доходимо висновку, що І. Франко ще в юні роки цікавився окремими аспектами проблем вічності, що є основою української традиційної філософської думки.

У розвідці “Чого хоче галицька робітницька громада?” (1881) молодий І. Франко писав: “... завдання чоловіка не в тім – жити на землі в нужді і кривді, щоб був щасливий по смерті, – бо по смерті ніякого життя ані щастя нема, і що за тим чоловікові треба дбати і домагатися, щоб тут, на землі, був щасливим, то є, щоби жив як можна найдостатніше з праці своєї в братстві і любові з другими, також працюючими людьми, а zarazом щоб міг завсіди просвіщати свій розум і навчатися тій правді, яку нам показує природа і її сили” [14, 154–155].

Це переконання стало девізом усього життя І. Франка, який завжди прагнув бачити свій народ вільним і щасливим. Письменник не дожив до великого зриву 10-х років XX століття, але був його духовною предтечею. Говорячи про доленосні для нашого народу історичні події початку XX ст., які були роками “обудження й зриву Нації”, а також роками “наших фатальних

історичних хиб і національної сліпоті”, Євген Маланюк дуже влучно наголосив, що саме тоді “трагічно відчувалася неприсутність саме Франка” [6, 67]. Критик, есеїст з боєм визнавав так званий своєрідний парадокс української історії: почувши ім’я Каменяра, кожен здійсмає шапку, підкоряючись якомусь “інстинкту величч”, але “визнана і відчувана величч Франка залишається для надто багатьох книгою за сімома печатями, яку мало хто намагається читати” [6, 67].

Аналізуючи філософську спадщину І. Франка, зазначимо, що його світогляд при всій глибині й багатогранності не був послідовно завершеним: у ньому відбилися складні суперечності ідейної боротьби, суспільно-політичних течій переломного періоду в розвитку людства.

Основними рисами світогляду Івана Франка були:

- а) філософський матеріалізм;
- б) революційний демократизм;
- в) критичний реалізм;
- г) просвітницький гуманізм.

Вони склалися у І. Франка упродовж 1876 – 1883 рр. під сильним впливом передових ідейних напрямів суспільно-політичної і філософської думки, переважно Німеччини та Росії. Світогляд письменника можна з’ясувати, значною мірою виходячи з оцінок найхарактерніших явищ тогочасного суспільно-політичного життя народів світу, зокрема таких, як марксизм і релігія, про що зазначає П. Кононенко [5, 79]. І. Франко, характеризуючи “матеріалістичний світогляд”, сформований на основі “Капіталу” К. Маркса, що при аналізі найскладніших історичних явищ оперує готовими формулами на кшталт: “Релігія – це витвір буржуазії”, “Національна держава – це витвір буржуазії” [5, 79], скептично зазначає: “Бодай то мати такий делікатний світогляд. Кілька формулок – і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, так це те, що при помочі цього світогляду вся будучина відкрита перед тобою, мов на долоні” [4, 148].

Матеріалістичний світогляд із “залізною логікою” обґрунтовує закономірності розвитку людського суспільства від первіснообщинного ладу до комунізму. Однак “діалектичний метод, – зазначав І. Франко у праці “Соціалізм і соціал-демократизм”, – ота велика наука природознавства зі своїми поглядами на еволюцію, трансформізм і моністичний матеріалізм повстала і розвивалася по індуктивному методу, і всі великі робітники на полі науки відкидали діалектичний метод, а то й виразно осуджували його” [13, 483 – 484]. Адже згідно з цим методом однаково легко доказати і

pro і contra всякої речі”, що несумісне з справді науковим аналізом, для якого “є тільки один метод – індуктивний” [13, 484]. Крім того, – пише І. Франко, – діалектичний метод це ніяке не наукове відкриття К. Маркса і Енгельса, бо як зазначає Ф. Енгельс “Декарт і Спіноза, Руссо і Дідро, а з сучасних йому Гегель і Фур’є послуговувались сим методом на подив добре” [13, 484].

Отже, І. Франко доводить, що матеріалістичне розуміння історії, яке оголошується у марксисті одним із найбільших наукових відкриттів, зроблених на основі діалектичного методу, є не що інше, як красиво складена схема еволюції людства, яка, звісно, не позбавлена теоретико-методологічних вад. Каменяр піддав критиці матеріалістичне розуміння історії з двох точок зору. Оскільки воно ґрунтується на тезі, що виробництво і обмін продукції становить основу всякої суспільної організації, стає незрозумілим, звідки взялися саме виробництво і обмін продукції. По-друге, безпідставність Марксової історичної теорії випливає з того, що вона обмежується писаною історією. Насправді історія охоплює “всі ті ступені розвою, які пройшов чоловік від хвилі, коли він виступив як “товариська істота”, тобто відколи зробився істотою не тільки біологічною, але й соціологічною, – продовжує І. Франко. – Розуміючи історію в такому значенні – а інакше її не можна розуміти – ми бачимо, що вона починається далеко вчасніше, ніж які-небудь форми продукції і обміни” [13, 498].

Щодо формування української нації, то письменник, звісно, вірив, що його народ буде вільним і постійно у своїх творах наголошував: “Не пора москалеви служити...”.

Марксизм був передовою течією наукової європейської думки середини й другої половини ХІХ ст. і тому претендував на глобальну перебудову суспільно-політичного життя у світі на засадах комуністичної справедливості. У колах передової західноєвропейської інтелігенції марксистські ідеї широко обговорювалися. Тому й не дивно, що І. Франко в юнацькі роки також захоплювався ідеями марксизму. Однак він поступово вникає у справжній зміст марксистського вчення, дає йому наукову оцінку.

Марксистська історіософська теорія ґрунтувалася на законах матеріалістичної діалектики, яка, образно кажучи, була поставлена з голови на ноги діалектикою Гегеля. З цього приводу І. Франко аналізує зміст гегелівської тріади як логічної форми розвитку світу: “В кожному розвою – після Гегеля і Маркса, – пише І. Франко, – є три ступені: 1) первісний етап – thesis, 2) негация цього первісного стану – antithesis, 3) негация сеї негацияї

і поворот до первісного стану, тільки на вищій ступінь – synthesis [13, 489]. І якщо Гегель сформулював цей закон логіки і пізнання світу, то Маркс переніс його дію на розвиток природи і суспільства. Але, по-перше, вказує І. Франко, вже Гегель “увесь свій вік мирився, підганяючи реальні явища під закони своєї діалектики, і сам ніколи не міг задовольнитися здобутками своїх дуже хитромудрих зусиль” [13, 489].

З огляду на українські реалії, І. Франко зумів дати науковий філософсько-світоглядний аналіз процесів розвитку української нації, який суперечив марксистським підходам до розв’язання національних проблем.

І. Франко твердив, що упродовж розвитку людства відбувається заміна неможливого можливим, бо рух здійснюється за спіраллю: “Ціла історія нашої цивілізації, – писав він, – матеріальної і духовної, се не що інше, як поступенне, систематичне і ненастанне відсування, віддалювання границь неможливого. Те, що було неможливе нашим предкам, від чого їх руки, їх думки відскакували як від скляної гори, се для вас показується зовсім можливим і навіть зглядно легким до виконання” [11, 410].

Однак бувають такі неможливості, які супроводжують людські переконання впродовж багатьох віків і в які людина продовжує вірити як в абсолютно можливі, хоч вони – зовсім абсурдні. “Пробуйте ви так званому “здоровому хлопському розумові” витопкувати, – зазначав І. Франко, – що відьма не може літати на кочерзі, не може перекинутися в собаку, не може дойти жаб і ящірок. Він, може, буде притакувати вам, може, буде й сам сміятися з такої віри, але проте в душі буде твердо переконаний, що якби на Юра опівночі знайшов відьму на обійстю і вдарив її батоном або вздечкою, то рано з того батого або з тої уздечки потече молоко” [11, 410].

Значить, так званий “простий хлопський розум” у жодному разі, на думку І. Франка, не може бути критерієм у питанні про межі можливого і неможливого, а тим більше – у питаннях суспільно-політичного життя. “Правда, наші (і не наші), прихильники здорового хлопського розуму весь час переконують людей, що “усунення всякого визиску – се ж утопія, се неможливість!” [11, 413].

Письменник завжди критично ставився до спроб підтасування фактів, бо історія, як відомо, розвивається по висхідній, і тому знав, що народ сам зможе визволитися від гніту. І. Франко, як відомо, критично ставився до концепції національно-культурного розвитку України, обстоюваної М. Драгомановим, який уважав, що українству немає виходу, як перебувати “і

політично, і літературно під одним дахом з російством” [11, 415]. Однак, на думку І. Франка, українці, не здобувши політичної волі, завжди будуть “тонути в общеросійськiм морі” [11, 415]. М. Драгоманов, не розуміючи необхідності здобуття Україною незалежності, постійно відчував “брак віри в національний ідеал”, який “був головною трагедією Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань” [11, 416]. І. Франко постійно вірив, що Україна повинна бути незалежною самостійною державою. “А тут синтезом усіх ідеальних змагань, – писав він, – будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, ні чим не в’язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації” [11, 416].

І у цьому – весь І. Франко. “Син Яця-коваля” завжди прагнув “рівного права для всіх”, жив і працював за принципом Г. Сковороди, що для кожного головним має бути “сродна праця” і що багато ще ходить “стовпів неотесаних”.

Каменяр завжди вказував на ілюзорність тез Михайла Драгоманова, який бачив Україну у федерації з Росією. Іван Франко писав: “Література великоруська для великорусів, українська для українців, а російська – спільна інтелігентним верствам обох націй” [15, 257], вказував на перехід цієї тези у процесі її застосування в абсурд, уважав, що драгоманівське піклування про “державну цілісність Росії як опори проти пангерманізму” – це утопія, що Україна у складі Росії ніколи не відродиться як держава. Маючи на увазі Австрію, І. Франко відзначав, що надавши національним меншинам “...горожанських і національних прав, Австрія не лише не розкочилася, але навпаки, скріпилася і виросла в силу, і чим більше права й користі здобувають собі в ній різні народи, тим сильніше вони й держаться тої Австрії, бачачи собі в ній не ворога, а захист і опору” [12, 443].

Висновки. Аналіз Іваном Франком національних відносин у державно-політичному житті народів був і є бездоганно науковим. І тому потуги кремлівських псевдо-стратегів типу Затуліна, Леонтьєва, Лимонова, Жириновського не врятують умираючу російську імперію, яку колись один з американських президентів назвав “імперією зла”. Як слушно вважав І. Франко: “Всіх тих інородців на “настоящих русских” не переробите, а навіть хоч

би се яким чудом Божим удалося (се досі не вдалося ніякій державі на світі), то все-таки ті частини держави уже силою свого географічного положення, відмінності землі й клімату будуть перти до заховання своєї відрубності, до своїх окремих прав і інституцій, відповідних до їх способу життя та спеціальних родів господарства, будуть жадати собі автономії” [12, 443].

Ось таким був Іван Франко – відданим борцем за щастя свого краю, прекрасним життєлюбом і великим Громадянином. Його спадщина повинна стати дороговказом будівничим української держави.

1. Басе І., Каспрук А. Іван Франко – життєвий і творчий шлях. – К.: Наукова думка, 1983. – 455 с.

2. Возняк С. “Маніфест Комуністичної партії” К. Маркса і Ф. Енгельса в оцінці та творчості І. Франка // Проблеми філософії. – 1969. – Вип. 13. – С. 63 – 71.

3. Возняк С. У боротьбі за дружбу народів: Проблема нації і національних відносин в ідеології української рев. демократії останньої чверті ХІХ – поч. ХХ ст. – Львів: Вища школа. В-во при ЛДУ, 1981. – 191 с.

4. Горбач Н. До питання про філософські переконання Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів: Світ, 1998. – С. 148.

5. Кононенко П., Дубина М., Ладоня І. Українська література: Підручник для підготовки молодого спеціаліста. – К.: Вища школа, 1993. – 488 с.

6. Маланюк С. Книга спостережень: Фрагменти. Від Кобзаря до нації. – К.: Атіка, 1995. – 235 с.

7. Острянин Д. Філософські погляди І.Я. Франка // Вісник Академії наук УРСР. – К., 1956. – № 8. – С. 19 – 30.

8. Савчук В. До питання про ідейний розвиток Івана Франка в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. // Проблеми філософії. – 1967. – Вип. 5. – С. 75 – 83.

9. Третяк М. Філософські погляди І.Я. Франка // Наукові записки Київ. у-т. – 1956. – Т. 15. – Вип. 8. – Зб. іст.-філос. фк. – № 8. – С. 11 – 36.

10. Франко І. Лукіан і його епоха // Франко І. Зібрання творів. У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.

11. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів. У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.

12. Франко І. Свобода і автономія // Франко І. Зібрання творів. У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.

13. Франко І. Соціалізм і соціал-демократизм // Франко І. Вибрані твори: У 3-х томах. – Т. 3. – Дрогобич: Коло, 2004. – 690 с.

14. Франко І. Чого хоче галицька робітницька громада? // Франко І. Зібрання творів. У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.

15. Франко І. *Ukraina irredenta* // Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50-ти томах. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 245 – 262.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2011